

*Sve što je zanimljivo nestaje u snjeni...
Ništa se ne zna o pravoj povijesti ljudi.
Céline*

U jednoj od onih nebrojenih i zamornih poratnih svojih knjiga u kojima se uglavnom bavio preuređivanjem i preštampanjem samog sebe i vlastitih tekstova, tek sporadično - a i to mahom "dnevnički" - pišući nešto odista "novo", Marko Ristić sakupio je valjda celokupna svoja sočinjenja iz perioda <1>1971-1977.</1> Našao se tu, onda, okružen mnoštvom kratkih, prigodnih novinskih napisa - uključujući i onu polemičku žaoku uperenu protiv "Meše *alias* Mehmeda" Selimovića kao "neselektivnog" redaktora sabranih dela Jovana ("sebičnog, ambicioznog, beskarakternog, neinteligentnog, skorojevića i snoba") Dučića, pa i iznenađujući, usred knjige štampan, poetski intonirani članak drugog (!) autora o samom M.R.-u - i jedan nešto duži i skoro jedini pažnje vredan (uz to i prilično melanholičan) tekst, pod naslovom "Pre četrdeset godina **Danas**". Reč je o tekstu prvobitno objavljenom u zagrebačkom časopisu *Teka* (br. 3 za 1973); samu, pak, njegovu genezu mogli bismo - ukoliko Ristiću najpre poverujemo, a zatim posegnemo za eufemizmom - opisati kao neuobičajenu. Naime, jedan razgovor - upriličen potkraj 1967, a nešto kasnije na Trećem

programu Radio Zagreba emitovan u specijalne svrhe obeležavanja sedamdeset i petog rođendana Miroslava Krleže - poslužio je Ristiću kao neka vrsta pred-teksta na temelju kojeg će, pet i po godina docnije, biti izvršena čudnovata "stilska vežba" (!), i to "na crti one svakom književniku drage, a konačno nemoguće, rekreacije vremena, odnosno interferencije vremenâ". Ne dirajući u novinarska pitanja, koja su se ticala sagovornikovog odnosa prema slavjeniku, a prevashodno njihovog zajedničkog rada u časopisu *Danas* (čijih su jedinih pet brojeva izašli u Beogradu tokom godine 1934), Ristić je svoje odgovore znatno proširio i, prema sopstvenom priznanju, gotovo u potpunosti preoblikovao (vremenska odrednica iz naslova njegovog teksta odnosi se, evidentno, na trenutak u kome je preoblikovanje izvršeno). On, pri tom, ne samo da, uz sve ostalo, "čita" (tj. prepisuje) odlomak vlastite "Fuge Krležiane" (za koju kaže da je mogla biti nazvana i "Bio jednom jedan *Danas*"), nego i opsežno citira samog Krležu (odlomke iz njegovog privatnog <2>pisma,</2> a u zaključku svojih sećanja i segmente nikada preštampanog početka epigrama za "Pijanu noć četrnaestog novembra 1918").

Čudno bi moglo biti sledeće: ni u jednom momentu te ekstenzivne meditacije nad bližom i daljom prošlošću autor prisećanja nije, čini se, bio u iskušenju da pomene i jednostavnu činjenicu da je u Beogradu, početkom šezdesetih, postojao

<1>Marko Ristić, *Za svest*, Nolit, Beograd, 1977. Nema, inače, autora koji je češće ponavljao Geteovu frazu da pisac uvek piše svoja celokupna dela; ali bi samo krajnje naivnom čitaocu mogla promaći više od pola veka duga, a suptilno obavljena, "evolucija" Ristićevih naslova: od *Od sreće i od sna* (1925) do *Za svest*. </1>

<2>Ta poslanica iz 1967. je intrigantna i zbog toga što u njoj Krleža doslovce kaže: "bili smo glupi kao A. Gide et comp." </2>

još jedan časopis (tačnije: "revija") istog imena, te da je, štaviše, saradnik toga *Danasa* (tj. Revije *DANAS*) - objavljujući u njemu sedam "nastavaka" svoga neizbežnog dnevnika i jedno pismo glavnom uredniku kojim je oglasio prestanak saradnje - izvesno vreme bio i on <3>sâm. </3> Otkud to ćutanje kod čoveka tako opsednutog nizom sopstvenih "uzastopnih predživota", kod pisca u toj meri sklonog svakovrsnim detaljnim i pedantnim (a selektivnim) <4>rekapitulacijama? </4> Otkud sad to preskakanje jedne karike u lancu vremena, to isuviše olako "interferiranje vremenâ"? Šta je Marko Ristić u ovoj prilici želeo da prečuti, ili možda potisne, tim praznim mestom u "samonikloj arhitektonici" svojih sećanja? Da li je, eventualno, budući zloglasno zlopamtilo, čitavih deset godina nakon nestanka "drugog" *Danasa* ostao na njega ljut sa istih onih razloga sa kojih je, potkraj prve godine njegovog izlaženja, saradnju u njemu prekinuo - te ga otuda ne udostojava ni pomena?

Ne, ili, preciznije: reklo bi se da **to nije ni bitno**. Zato što, jednostavno, o *DANAS*-u već decenijama, mahom kao zaliveni, *ćute skoro svi*. Čini nam se, otuda, da priča o zatumljavanju *DANAS*-a - koliko god da u Ristićevom slučaju, usled verovatno nerasčišćenih međusobnih računa, ima nešto specifičniji zaplet - u svom osnovnom toku jeste mnogo manje uzbudljiva. Nje zapravo, moguće, kada je o istoriji kolektivnog neobaziranja reč, i nema, a ukoliko je - mimo svima dobro poznate banalne storije o vaskolikom, mentalitetskom ovdašnjem *nećitanju* - ipak ima, onda njen zaplet vrluda nekim sasvim drugim "lavirintima". Eventualna *true story* morala bi, utoliko, biti sasvim drugačija od one (paranoične, ili makar "paranoja-kritičke") koja je ovde nagoveštena: bila bi to priča o zlom usudu jedne periodične publikacije, o njenom nestajanju potpomognutom ne samo karakterističnom uređivačkom koncepcijom, nego - ovde, neminovno, prizivamo u pomoć magijski način mišljenja - i nesretno odabranim nazivom. Jer senka moćnog prethodnika - Kreležinog i Bogdanovićevo, ali i Ristićevo, književnog časopisa - kao da, poput kakvog prokletstva, i danas pospešuje brisanje lista *DANAS* iz registra pamćenja. Tako se, četrdesetak godina nakon pojavljivanja te revije, a pošto je još jedan *Danas* (onaj zagrebački) okončao svoje postojanje, i pošto se, u međuvremenu, pojavio novi (beogradski) istoimeni <5>dnevnik, </5>

<3>Istina, Ristićevi prilozi iz *DANAS*-a (svi, samo uz najsitnije intervencije, ali i lišeni bilo kakvog dodatnog komentara) objavljeni u knjizi *Svedok ili saučesnik* (Nolit, Beograd, 1970). Ali mada nam u jednom od nastavaka dnevnika poverava kako više ne zna šta znači reč "danas" kad nije "ime ovog časopisa", u samoj knjizi on, u jednom od svojih interviua, "Dnevnik za *DANAS*" sasvim neodređeno pominje kao jedan od dva svoja dotadašnja "javna dnevnika". </3>

<4>Eliptičnije i benevolentnije se o Ristiću kao "statističaru života" i njegovoj "poetici bibliografije" može govoriti, recimo, ovako: "Marko Ristić je osećao uvek granične signale između onoga što je bilo i onoga što neće biti i nikada nije bio samo u svojoj prošlosti." (Đorđe Kostić, *Do nemogućeg*, Nolit, Beograd, 1972, str. 199). Ali: "Zar zaista treba naći nekih isprika tom sljepilu kritike zato što je četrdeset godina Marko Ristić aktivno radio na zamagljivanju svojih osjećajnih i teorijskih zaokreta?" (Radovan Ivšić, *U nepovrat*, GZH, Zagreb, 1990, str. 88) </4>

<5>Pod imenom *Danas* se, tako - uvek na latinici - svaki put izdavala sve frekventnija publikacija: najpre je to bio mesečnik (1934), pa dvonedeljni (1961-1963), tjednik (1982-1992) i, najzad, tek od 1996. potpuno u skladu sa logikom - dnevni list. I svaki put je - ispostavljal

sam njen "život" čini nekako još manje primetnim, i gotovo sasvim (u smislu Medakovićevog "efemerisa"?) - efemernim (Uzged, u *DANAS*-u je objavljivao i sam Dejan Medaković. Ima li o tome govora u *Efemerisu*, i u kom njegovom delu?).

Nije, stoga, Ristić ništa naročito loše niti pak neuobičajeno učinio onda kada nije pomenuo (a definitivno nije običavao da pominje) jedan od nebrojenih beogradskih časopisa, u kojem je, uostalom, bio tek *saradnik*. U stvari, samo to ignorisanje sasvim je u skladu sa, od ranih sedamdesetih na neki način već uveliko raširenim, shvatanjem po kome je do tada postojao samo jedan *DANAS*:

No, zaključimo s tim da je to ime za nas vezano prije svega, kao sinonim, uz Krležin i Bogdanovićev časopis "Danas" iz 1934, jer taj naziv što nosi - autentično najcjelovitije ispunja i zadržava. Ili, eksklamativno rečeno: *samo je jedan <6> "Danas". </6>*

Pa ipak, ne samo da Ristićeva ličnost u izvesnom smislu (bez-malo trodecenijskim svojim lûkom) povezuje dva *Danasa*, i ne samo da je njegova (kako je sâm naziva) "Priča o *Danasu*" tekst koji nas - usled svog, ovde predočenog, začudnog ustroj-

stva - sa retkom intenzivnošću nagoni da opet iznova promislino o nužnoj (i ponekad gotovo neverovatnoj) isposredovanosti svakog našeg odnošenja spram prošlosti, nego se i svaki govor o nazivu revije *DANAS* verovatno mora vratiti jednoj od ranijih "Markusovih" faza. Prema nekim <7> indicijama, </7> prvi *Danas* stekao je svoje ime redukovanjem ristićevske sintagme "danas i ovde", prisutne od ranije u nazivu časopisa *Nadrealizam danas i ovde* (čiji se prvi broj pojavljuje juna 1931, a poslednji, treći, juna 1932, i gde je, naravno, i Ristić bio angažovan); dok bi dovoljno zaludan istraživač mogao, izgleda, zaroniti čak i dublje u prošlost (1928!), sve do izvesnih stihova iz "Logora sna", osamnaestog poglavlja Ristićevog (anti-)romana *Bez mere (Još danas govori kao more, o moje sanjivo jagnje / Govori kao govori, govori kao danas, o moje danas)*.

Stvar sa naslovom revije iz šezdesetih stoji (odnekud) još komplikovanije, usled činjenice da je, s početka pedesetih, i Krleža činio napore u pravcu pokretanja novog *Danasa*. O tome svedoči i njegov tekst štampan u časopisu *Forum* (majski broj 1962, tj. prve godine izlaženja), pod naslovom "Uvodna riječ za časopis 'Danas 1952'". Čovek se, najprirodnije, zapita: nije li u najmanju ruku neobično čekati deset godina, a onda, baš u vreme kada se *DANAS* na jugoslovenskoj kulturnoj sceni u

se do sada - vek trajanja publikacije bivao sve duži. Hoće li današnji *Danas* uspeti da nastavi tu tradiciju? </5>

<6> Mate Lončar, "Život i vrijednosti časopisa 'Danas' (pogovor pretisku)", Biblioteka Liber, Zagreb, 1972, str. 13 n31 (podvukao P. B.).

Ranije pomenutu *DANAS*-ovu efemernost dokazuje i činjenica da, začudo, ni u obimnom poglavlju posvećenom kulturi, u knjizi Predraga J. Markovića *Beograd između Istoka i Zapada 1948-1965* (Službeni list SRJ, Beograd, 1996), čiji je predgovornik Dobrica Ćosić lično, od naše revije nema ni traga. Osim izvesnih prisećanja samih aktera, najopsežniji nama poznati istoriografski (i to isključivo književno-istoriografski) osvrt na život drugorodenog *Danasa* ponudio je Ratko Peković u svojoj knjizi *Ni rat ni mir: Panorama književnih polemika 1945-1965* (Filip Višnjić, Beograd, 1986). Reč je o čitave tri stranice: 289-292. </6>

<7> Vidi tekst pod naslovom "Prisećanja: 'Danas' s Krležom", štampan u *Politici* od nedelje, 30. juna 1963, na str. 18. U njemu se Milan Bogdanović - svega nekoliko meseci nakon gašenja drugog *Danasa!* - priseća, pored ostalog, i načina na koji je Krležin i njegov časopis nazvan onako kako je nazvan.

Interesantno, potkraj iste godine pojavljuje se još jedan tekst o prvom *Danasu* (Midhat Begić, "Časopis 'Danas' u međuratnoj književnosti: Za analizu jednog književnog trougla", *Izraz* br. 12 za 1963. i br. 1 za 1964). Jedva se uzdržavam da i taj događaj proglašim za nešto više od puke koincidencije. </7>

potpunosti afirmisao, u svom tek pokrenutom časopisu obelodaniti vlastite davnašnje <8>namere?</8> Takođe: treba li uopšte, u ovom kontekstu, pomenuti i to da će Ristić, okrenuvši leđa *DANAS*-u, kao saradnik Krležinog *Foruma* figurirati od samih početaka tog časopisa - objavljujući najpre odlomke iz budućeg *Hacer tiempo*, a onda, varirajući time u žanrovskom pogledu jednu formu koja je bila zaštitni znak prvog *Danasa*, i prilog "Anno domini CXCLXII" - te da će upravo tu, u periodu od 1963. pa nadalje, on objavljivati i svoj, ovaj put <9>"naknadni", </9> pariski dnevnik?

Ali ni ovde nije kraj priče o istorijatu naziva *Danas*. Jer postoji, zaboga, kod nas, od *Filma danas* do *JU filma danas* - dakle, još od vremena koje neposredno prethodi reviji *DANAS*, pa gotovo do današnjeg dana - i osobita tradicija vezivanja (u okviru naziva periodičnih publikacija) vremenske odrednice "danas" uz predmetnu odrednicu "film". Iako je reč o usko specijalizovanim časopisima, koncepcijski sasvim različitim od panoramski orijentisane revije (gde će "Film danas" zapravo biti tek naziv prikazivačkog segmenta filmske rubrike), nije zanemarljiva ni činjenica da se u prvom od dva pomenuta filmska časopisa pojavio i izvestan broj kasnijih urednika i saradnika onog *Danasa* koji nas ovde (i danas) zanima.

Upravo je jedan među filmskim "danasovcima" - Dušan Makavejev - više puta prepričavao svoj jedini susret s Krležom, na zatvorenoj projekciji dokumentarnog filma *Zadušnice* (1962), kada se pisac, prema rediteljevom svedočanstvu, dirnut pravoslavnim običajima, rasplakao nad sudbinom srpskog seljaka (i, onako usput, izrazio svoje razumevanje u pogledu

zabrane dotičnog filma). U toj svojoj omiljenoj anegdoti, Makavejev, međutim, očigledno autoironično, naročitu težinu pridaje jednom neočekivanom detalju iz samog dokumentarca Dragoslava Lazića: zadušničko prase bilo je, naime - "umotano u *DANAS*"! Makavejev *speaks*:

Primetimo da Krleža briše oči i prosto ne verujemo sebi da on briše suze. Okrene se i drhtećim glasom kaže: "Boga mu Laziću, pa to ste tako napravili, pa to je zaista taj naš jadni srpski seljak." I počne da govori s jednim takvim poštovanjem i ljubavlju prema srpskom seljaku, neverovatno dirljivo; to je za mene bilo čudo. I kaže: "Sve to blato i to žito i te svijeće i ti prasići (a u tom filmu je prase bilo umotano u list *DANAS* - to je Krleža primetio) i to prase umotano u *DANAS* i sve to - pa naravno da se tako nešto ne može pokazati." I sad ja uletim, već imam u rezervi nešto da kažem, junoša. Kažem: "Znate, ja mu zameram jednu stvar: on uopšte nije pokazao da je na tom istom groblju grob Svetozara Markovića." Na šta će Krleža: "Uh, nemojte još i <10>to!" </10>

Daj nam DANAS

Prvi broj *DANAS*-a - Revije za kulturu, umetnost i društvena pitanja - pojavio se 24. maja 1961. godine. Njega, i svih narednih četrdeset i šest, kao glavni i odgovorni urednik potpisao

<8>Vlaho Bogišić tipuje na "hrvatsko-srpske antagonizme" kao uzrok za to što Krleža - u fazi kad već uveliko radi na konceptu *Enciklopedije Jugoslavije* kojim bi bile prevaziđene "vidovdanske mistifikacije" - neće uspeti da realizuje vlastitu zamisao o drugom *Danasu*. Kako bilo da bilo, Fricu je posle tog neuspeha preostala nekolicina predratnih kolega iz *Danasa* i *Pečata*, "ali i nekolicina mladih saradnika poput F. Tuđmana". (*Krležijana I*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1993, str. 266-267)</8>

<9>Ne samo da su narečeni širokopotezni dnevnički zapisi naknadno pisani; oni su, ako se tako može reći, kao celina publikovani još "naknadnije", zapravo posthumno: v. Marko Ristić, *12 C*, Oslobođenje, Sarajevo, 1989.</9>

<10>Zdenka Aćin: "Zašto smo srećni" (razgovor sa Dušanom Makavejevom), mart 1982; citirano prema: Dušan Makavejev, *300 čuda*, priredio Vladimir Blaževski, SKC, Beograd, 1988, str. 37. U jednom od poslednjih brojeva *DANAS*-a Branko Vučićević je hrabro (hvaleći film i pomijajući "komadanje još vrele prasetine", ali ipak ne i ono u šta je ona bila umotana) pozvao na skidanje zabrane Lazićevim *Zadušnicama* (br. 44 / str. 12).</10>

je Stevan <11>Majstorović. </11> Sastav redakcije - prvi put objavljen tek u broju 29 (od 20. juna 1962) - bio je sledeći: Bora Ćosić, Dejan Đurković, Jovan Hristić, Stevan Majstorović, Eleonora Mićunović, Zoran Pavlović, Živojin Pavlović, Aleksandar V. Stefanović, Branko Vučićević (potpisan, osim u tom, još samo u poslednjem broju!), Predrag Vukadinović i Vladimir Zavoral. Od samog početka su, uz članove redakcijskog saveta, u *impresumu* bili navodeni i "stalni predstavnici" redakcije: iz Zagreba (najpre Ivan V. Lalić, zatim Ivan Kušan, pa Mladen Popović), Sarajeva (Vuk Krnjević, a onda Husein Tahmišić), Ljubljane (Drago Drušković), Skoplja (Dimitar Solev) i, u početnom periodu izlaza, Titograda (Čedo Vuković). Kao član redakcije, počev od broja 40, pojavljuje se i Slobodan Habić. U prvo vreme, za "tehničko-umetničku" stranu posla zadužen biva Dušan Maletić, da bi potom bavljenje "tehničkom opremom" preuzeo Milan Rusić.

U ulozi izdavača, pak, pojavljuje se Novinsko-izdavačka ustanova "DANAS", sa privremenom adresom u NIN-u (Cetinjska 1). Praktično će čitavu prvu polovinu svoga života *DANAS* provesti kao podstanar, da bi tek od broja 24 (11. april 1962) bio prijavljen na sopstvenoj adresi: Terazije 33.

List će pravilnim dvonedeljnim tempom (svedoci ipak kažu: uz povremena kašnjenja i od po desetak dana u pojavljivanju na kioscima) izlaziti do 27. februara 1963, uvek u istom, velikom (novinskom) formatu (31 x 45 cm), dok će broj stranica varirati - prelazeći u početku trideset i zadržavši se jedno vreme na dvadeset osam, odnosno dvadeset četiri - da bi se, najzad, počev od broja 30, ustalio na - šesnaest. Tada je i cena primerka, sa prvobitnih 100, snižena na 50 dinara. Podatke o tiražu indirektno saznajemo iz jednog pregleda "časopisa i kulturno-umetničkih revija u NR Srbiji", na osnovu kojeg uviđamo da, u odnosu na *DANAS*-ovih 4500 primeraka po broju, viši tiraž u datom trenutku ima jedino *Filmski <12>svet. </12>*

U uredničkom uvodniku prvog broja, Majstorović, upućujući uobičajeni javni poziv čitaocima na saradnju, govori i o tome kako *DANAS*

... ne želi da se identifikuje s bilo kojom od postojećih književnih ili umetničkih grupacija i postavlja sebi za cilj da na temelju principa proklamovanih u Programu SKJ prevaziđe sve uskosti i isključivosti, estetske ili regionalne, lične ili grupaške iz uverenja da one više zamagljuje prave probleme naše kulture nego što doprinose njihovom rešavanju.

Nije neophodno biti naročito upućen u zbivanja s početka šezdesetih da bi se, već samim prelistavanjem revije, stekao jasan utisak o tome kako je *DANAS* doista, u celini posmatrano, u odnosu na većinu tada delujućih kulturno-umetničko-književnih "grupacija" zadržavao izvestan odmak. Ali su nam, s druge strane, podjednako jasni i razlozi zbog kojih se većina učesnika čitavog poduhvata - onda kada su, u docnijim prilikama, pokušavali da vrednuju ishod svojih napora - opredeljuje za prideve u skoro zanemarljivom rasponu od "šarolik" do "kompromisan". Na osnovu "Registra objavljenih tekstova"

<11>Stevan Majstorović (1921-1988): učesnik NOR-a, urednik *Narodnih krila*, *Glasa*, *NIN*-a, direktor Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka.

Uz Majstorovića, kao članovi redakcijskog saveta navedeni su u prvom broju još i Dobrica Ćosić, dr Najdan Pašić, Miodrag Protić, dr Janez Stanovnik, dr Miodrag Popović, Radomir Konstantinović, Slobodan Džunić, Enriko Josif, dr ing. Miodrag Novaković, arh. Bogdan Bogdanović, Đorđe Radenković i Miloš Stambolić. Promene do kojih će tokom vremena u redakcijskom savetu doći, odvičaje se u pravcu postepenog redukovanja broja njegovih članova. </11>

<12>21/3. Podaci su sledeći: *Gledišta* - 2000 primeraka, *Književne novine* - 4000, *Književnost i Savremenik* - po 1500, *Letopis Matice srpske* - 1600... Na ovom mestu izostale su informacije o tiražima *Vidika* i *Dela*. </12>

(štampanog u poslednjem broju) može se zapaziti da je saradnika revije (pisaca autorskih tekstova) ukupno bilo preko četiri stotine. Sve to ipak ne znači da je *DANAS* za saradnju bio otvoren na način na koji su, u pretežnom periodu svoga dugog trajanja bile (i ostale), na primer, *Književne novine*. Naprotiv: uprkos prisustvu autora svih generacija, kao i istrajavanju na najširem mogućem tematskom opsegu (kojim, faktički, pokriveno biva celokupno područje umetnosti, kulture i politike), današnji čitalac teško da može odoleti uverenju o naročitoj vrsti elitizma koji je ovu publikaciju krasio. Zapravo nam se, neminovno, kao pripadnik "elite" sa distance od četrdesetak godina u izvesnom smislu ukazuje svaki hipotetički onovremeni čitalac *DANAS*-a, budući da je taj i takav čudan stvor (jer *istinski* čitalac neizostavno jeste čudan stvor) - plativši "na mostu" danak jednom naročitom društvenom ustrojstvu i prilagođavanju na koje je, u odnosu na to ustrojstvo, kulturna elita svakako bila, objektivno gledano, dobrim delom i primorana - već "na ćupriji" umnogome dospevao u sazvučje sa evropskim kulturnim kontekstom, makar kada je o samom časopisnom repertoaru <13>reč. </13>

Sudbina takve jedne publikacije morala je biti logična: ako je do njenog pojavljivanja došlo u svojevrsnom zatišju nastalom nakon burne druge polovine pedesetih (čiji *peak* predstavlja famozni sukob između nesavremenih "savremenika" iz *Savremenika* i "derviša moderniša" iz *Dela*), dakle tokom perioda u kome je u kulturi - zahvaljujući atmosferi nastaloj

posle jednog od kongresa organizacije koja se u Jugoslaviji tada još uvek pojavljuje u funkciji univerzalnog arbitra - vladala relativno pozitivna i gotovo prijatna klima, *DANAS* je neminovno bio predodređen da u nekom nastupajućem trenutku padne žrtvom prvog oštrijeg zaokreta u tom društvenom sektoru. Do takvog zaokreta doći će, naravno, razmerno brzo, na samom početku 1963, ponovnim formiranjem "širokog fronta" za borbu protiv "dekadencije". Tako se već tada Majstorović - pod prisilom partijske metle koja naveliko sređuje stanje u kulturnom aparatu - morao iznova direktno obratiti čitateljstvu, obaveštavajući ga ovaj put o tome da list prestaje sa daljim izlaženjem, "usled materijalnih teškoća, a takođe i u sklopu potreba za koncentracijom i uštedom u izdavačkoj i kulturnoj <14>delatnosti". </14>

O *DANAS*-u na Marsu

Najveći deo naslovne strane prvog broja zaprema fotografija biste (zamišljenog, negde u zemlju ili u patos zagledanog) Josipa Broza; uostalom, revija se pred čitaocima i pojavljuje uoči samog rođendana "najvećeg sina naših naroda i narodnosti" (pa su zato njene prve stranice ispunjene raznovrsnim prikladnim tekstovima, npr. pričom Roksande Njeguš "Tito i Pjer" - 1/2, 12). *DANAS* će stići da obeleži još samo narednu - ali jubilarnu - Titovu obljetnicu (u broju 27), a Ristić će, na samom početku, šturo ali uredno, propratiti maršalov povratak sa putovanja po Africi (2/5), onog na kome mu je pratilac na "Galebu" bio Krleža. U prvih nekoliko meseci izlaženja se,

<13>Pripadnici izvesne generacije će me možda bolje razumeti ukoliko naročitu vrstu usklađenosti sa vremenom svoga pojavljivanja i tadašnjim umetničkim i kulturnim trendovima (pa i trendovima na marksističkom polu onovremene filozofije) - koja se u *DANAS*-u posle svega još uvek oseća - pomalo paradoksalno uporedim sa nečim što će, otprilike dvadesetak godina docnije (kada će već i stepen državne prisile unutar kulturne sfere biti znatno niži), iskusiti mladi čitalac beogradskog magazina *Džuboks* (dvo nedeljnika čiji će sadržaj, doduše, biti mnogo striktnije koncipiran): banalno rečeno, u oba slučaja radilo se - ponovimo to još jednom - o bezmalo spektakularnoj deprovincijalizaciji naše kulturne, odnosno popularno-kulturne sredine. </13>

<14>U oproštajnom uvodniku na samom kraju stoji: "Tražeći načina da se oduži svojim čitaocima, redakcija je odlučila da ovaj, poslednji broj, izda na povećanom broju strana". Sledeća stranica donosi obaveštenje pretplatnicima o tome da će im desetomesečni iznos pretplate biti uredno vraćen. Sve u svemu, sam odlazak *DANAS*-a sa javne scene odvijao se dostojanstveno, pedantno (registar tekstova, rekapitulacije rubrika) i sa primesom, za srpske uslove sasvim netipične, elegancije. </14>

permanentno, odgovarajućim sadržajima obeležava i dvadesetogodišnjica NOB-a, revolucije i sličnih stvari. Novogodišnji broj doneće i tekst Dobrice Ćosića o Titovoj knjizi *Četrdesetprva* (predgovor za izdanje SKZ), pod naslovom "Knjiga koju dopisujemo" (17/4).

Ali godina 1961. proći će i u znaku (majora) Jurija Aleksejeviča Gagarina, što ni za samu reviju neće biti beznačajno. Uopšte, tema putovanja u kosmos neprekidno, često i na najneočekivanim mestima, iskrsava u *DANAS*-u: njen je odblesak, čini se, u ovoj publikaciji moguće opaziti već na nivou žargona. Naslov prvog opsežnijeg pregleda zbivanja u domaćoj kinematografiji (1/22) nije tek slučajno "Da li će Marsovci pravilno shvatiti" (to B. Vučićević, koji kasnije objavljuje i prikaz "Vasiona kao borilište ideologija", 6/17), a revija će se - dok i sam Ristić, budući "čovjek u svom vremenu", u više nastavaka dnevnika promovise *homo sideralisa* - naširoko baviti i nizom specifičnijih tema, kao što su međunarodno-pravni aspekti putovanja u <15>kosmos, </15> ili psihologija kosmičkog leta (46/7).

Tako u *DANAS*-u ne samo da "fluorescencija otkriva tajne vasiona" (38/7), nego i u kolažnoj rubrici "Četrnaest dana", koja se od sedmog broja ustaljuje, a od devetog počinje gotovo redovno da zaprema drugu i treću stranicu - gde se, osim pisama čitalaca, često i bez potpisa štampaju vesti, pretežno iz kulture, praćene kraćim komentarima - iz *NIN*-a prenet biva i odgovor Branka Ćopića na pitanje o tome čemu bi od zemaljskih artikala zabranio uvoz, u slučaju da netom postane stanovnik neke od dotad nenastanjenih planeta. Odgovor je glasio:

Zabranio bih da se uveze polumesečna revija *DANAS*, jer bi stanovnici te planete prema njoj zaključili da se na Zemlji već odigrao atomski rat koji je na psihu ljudi ostavio posledice koje nisu za potcenjivanje. (17/2)

Osim kao simpatičan (da li i sasvim naivan?) kuriozitet, Ćopićev negativan sud o reviji *DANAS* zanimljiv je i zbog toga što su u njemu sadržana (tj. na duhovit način, mada najverovatnije bez ironijskog pomaka upakovana) i dva toposa iz kojih nam proviruje sam planetarni *Zeitgeist* s početka šezdesetih: pomenuto ushićenje čovekovim putovanjem u kosmos i, ne manje važan, strah od atomskog rata. *DANAS* će sve vreme ostati sklon zauzimanju nekakve planetarne perspektive (perspektive samog "današnjeg" čovečanstva, zabrinutog za svoju sudbinu) i pristupanju većini stvari kao da ih posmatra "sa Sirijusa" (otuda, na nekom drugom planu, i ozbiljni

<15>Ovaj problem obradio je - Branko Kitanović (22/4-5). Sa njim u *DANAS*-u, sasvim drugim povodom (u pitanju je bio tekst "Frojdizam u literaturi i estetici", iz zagrebačkog *Telegrama*), polemise Jovan Hristić, tvrdeći da "paranoički strah Branka Kitanovića od Frojda i njegovog uticaja sam daje materijal za jednu sasvim frojdističku literarnu psihoanalizu" (27/2). Usledio je žestok, karakteristično naslovljeni Kitanovićev odgovor ("Ostapbenderijada Jovana Hristića", 30/2-3), gde se osnovni Hristićev argument proglašava "rahitičnim i poli-mieličnim", uz opasku da "J. Hristić na osnovu Frojdovih kategorija čitavu literaturu i istoriju indentifikuje i svodi na mitove i 'podsvesne' dogme" (*šic!*). Poslednju reč u toj uzaludnoj polemici imaće ipak Hristić (30/3), dok će se budući predsednik NKPJ-a u *DANAS*-u nekoliko meseci docnije pojaviti još jednom, ali tada već kao "junak" rubrike "*Kitsch... as kitsch can*" (37/3). </15>

prilozi koji se odnose na obeležavanje jubileja kakav je stogodišnjica "japanskog uticaja na umetnost Zapada", 23/20). O nuklearnom naoružanju u *DANAS*-u piše, recimo, Jože Smole (20/5), ali i (pukovnik) Mihailo Jovanović, koji se više puta pojavljuje u ulozi vojno-političkog komentatora, baveći se pored ostalog i američkom "strategijom odmazde" (nazivajući je, onako kako neki to čine poslednjih godina, "negiranjem rata", 30/7), kao i pitanjima odbrane malih zemalja (46/5; opet vrlo aktuelno).

U *DANAS*-u se puno prostora posvećuje naučno-popularnim sadržajima najrazličitijeg tipa (od "Kvantne elektronike", 32/14 - do "Kosmoloških shvatanja o šahu kroz vekove", 32/15). Nemali broj potpisnika tekstova ne skriva oznaku "dr" ispred svog imena (npr. Branko Horvat, ili istoričar Kliment Džambazovski, kao višekratni saradnik), i već sam uvid u naslove nekih od tekstova - kao što su, na primer, "U predvorju nove fizičke teorije" (11/11), "Otkriće omega-mezona" (15/8), ili "Informacija u živoj ćeliji i njeno dešifrovanje" (25/9) - može u ovom pogledu biti dovoljno ilustrativan, baš kao i činjenica da se kao autor priloga u jednoj prilici pojavljuje i (tada mnogo mlađi) Dušan Kanazir (3/15).

Revija ima i kontinuitet razmatranja ustavne i ekonomske problematike (npr. 27/7, 36/5), ali i drugih političko-socijalnih tema, poput omladinskog kriminala (3/11), školstva (28/8) i šire shvaćenog prosvetnog i obrazovnog rada (33/5), advokatske delatnosti (45/5), i čitavog niza srodnih. Među takvim sadržajima, koji nam otkrivaju svu širinu *DANAS*-ovog *engagementa*, pažnju današnjeg čitaoca spontano privlači, u broju 10 (stranice 1, 6 i 7), blok tekstova posvećen nečemu što se tada nazivalo "savremena Jugoslovenka": kao autori priloga pojavljuju se Perka Vitorović ("Jugoslovenke danas"), Vladimir Zavoral ("Tiranija mode"), Raša Popov ("Zašto je 'teško' sporazumeti se sa ženom") i Dušan Makavejev ("XX vek - ventikvatromile baći brkate Mona Lize"). U tematu se, pod naslovom "Jedan isti kosmos", pojavljuje i jedan nepotpisani tekst (ukoliko se već igramo detektiva, najradije bismo za

njegovo autorstvo "optužili" Boru Ćosića): reč je o kolažu sačinjenom od tekstova o ženama, takvom da se u njemu smenjuju pasaż iz sentimentalne literature sa zapisom nastalim uoči streljanja, odlomkom iz Jefimije, pismom jedne čitateljke, itd. (U *DANAS*-u, inače, jedva da ima i koketiranja sa seksom: tu i tamo poneka aluzija ili aforizam, evociranje makavejevjevsko-akcijaškog duha u tom domenu, pokoja fotografija iz nekog, najčešće domaćeg filma, ili protoerotski prizor u izboru Živojina Pavlovića: ukoliko izuzmemo sve što sadrži primese brutalnosti, čisto umetničarenje, pa i poigravanje sa kičem, preostaju nam samo bezazleni prilozi poput serijala fotografija pod naslovom "Dikotiledoni", 26/24, te jedan šarmantan tekst Dejana Đurkovića posvećen "striptizu kao monodrami", pod naslovom "Liberté, Égalité, Sexualité", 41/15.)

U vreme kubanske krize i alžirskog rata, *DANAS* ne samo da - nestrpljivo iščekujući beogradsku konferenciju <16>nesvrstanih, </16> štaviše, hrleći joj u susret - plaća danak tadašnjem ovdašnjem viđenju tzv. geopolitike (borbi protiv blokvske podele sveta), nego ispunjava i drugi deo onovremenog obaveznog programa: služi kao glasilo za iskazivanje otpora nacionalističkim predrasudama. Nastaju tako domaći radovi tipa "Zbližavanje naših naroda u oblasti kulture" (5/1,5), piše se u *DANAS*-u i o arbanaškim pesmama (33/15), dok sam "gلودur" prorađuje temu nacionalnih manjina (45/1).

Današnji naši istraživači novijih (još prilično mutnih) istorijskih tokova po pravilu se malo čim drugim bave izuzev iznalaženjem međurepubličkih antagonizama; ako za trenutak podelimo njihova interesovanja, verovatno bismo manje pogrešili ukoliko bismo za *DANAS* rekli da je, u odnosu na Zagreb, bolju komunikaciju imao s Ljubljanom, nego obrnuto. Moguće da je na to uticala i činjenica da je mlađa generacija hrvatskih pisaca u to vreme bila prilično aktivna u zagrebačkom *Književniku*, gde decembra 1961. devetoro njih potpisuje programski tekst "Deklariramo se" (ništa nalik onoj čuvenoj, sadržajem znatno "ozbiljnijoj" deklaraciji iz 1967, koja u srp-

<16>7/5. Revija posebno neguje i žanr putopisa iz dalekih, "a nama ipak prijateljskih" zemalja - Kambodže (7/16), sa Urala (9/14), itd. Svoje "Odlomke iz putopisa poredane na određeni način", pod naslovom "Našarati lažu", u *DANAS*-u će publikovati i Vojin Dimitrijević (38/8), tada filmski kritičar. </16>

skoj historiografiji važi za zloslutnu), što dovodi do gašenja časopisa (u reviji će te događaje komentarisati Milivoj Slaviček, 31/6-7).

Za DANAS su, ipak, stigli da ponešto objave i autori kao što su Slobodan Novak i Petar Šegedin, Igor Mandić i Branimir Donat, ili Milan Kangrga i Danko Grlić. Osim toga, roman *Izdajice* Antuna Šoljana (pisca koji će se u *DANAS*-u pojaviti samo kao prevodilac) među nekim "dana-sovcima" (Zoran Petrović) biva prepoznat kao generacijski (14/16), da bi u tekstu pod naslovom "Krlleža danas" čak bio protivstavljen, kao antipod sa pozitivnim predznakom, tada u *Forumu* publikovanom *Banketu u Blitvi* (22/15). Istovremeno, neki od članova redakcije revije - Ćosić, Hristić, Majstorović - u pratnji Najdana Pašića (dr), člana saveta - gostovali su u Zagrebu, na Tribini studentskog centra, 16. marta 1962. godine. Možda ne slučajno, izveštaj o tom gostovanju - u stvari, popis svih pitanja koja su gostima bila postavljena iz publike - naći će se u *DANAS*-u na istoj onoj stranici na kojoj će započeti i tekst Draga Druškovića o čuvenoj polemici (iz prva tri broja *Dela* za 1962) oko nacionalnog pitanja i pitanja odnosa među članicama federacije, gde je na jednoj strani bio Dobrica Ćosić, na drugoj Dušan Pirjevec, a na trećoj (ostajući, pri tom, u krajnjoj liniji, ipak bliži drugoj) - Primož Kozak ("Društvena uloga nacije", 23/7).

DANAS, opet, nije bio nikakav bezobzirni rasadnik "ksenomanije": u njemu praćenje savremene "zapadnjačke" kulturne "proizvodnje" na jednoj, i interesovanje za umetnost "starih kultura i primitivnih naroda" na drugoj <17>strani, </17> ne znače ravnodušnost, ne samo prema domaćoj sceni, nego ni prema sopstvenom nasleđu, u širokom rasponu od Sopoćana (4/3), preko srpske vojničke tradicije (25/24), do Milene Pavlović Barili (13/28). Jedna od povremenih rubrika sa poslednje strane zvala se "Zaboravljeni i malo poznati", dok se u rubrici "Još jednom", ali i izvan nje štampaju, na primer, Laza Kostić (1/14, 13/15), Branko Lazarević (10/25) i Miloš Crnjanski (*Raj*: 11/15, 12/15). Iako je jedna od njenih osnovnih težnji bila savladavanje predrasuda, revija se u principu nije suprotstavljala ni "djedovskom" duhu, niti je prisustvo "liričara" u njoj imalo značiti da je "ćirilicarima" pristup zabranjen.

Revolucija i lelolucionalni

Od samih početaka, *DANAS* je očigledno nastojao da na različite načine očuva makar i privid sopstvene političke i svake druge podobnosti. No, ti napori odvijali su se - rekli bismo sa bezbednog vremenskog odstojanja - na jedan zaista čudan, jedan umnogome neurotičan način: revija s vremena na vreme zorno prekoračuje neophodnu meru ideološkog pravoverja, uvećavajući je gotovo do nesnošljivosti, da bi u već sledeći mah delovala bezmalo onoliko slobodnije i ležernije koliko bi slobodnija i ležernija faktički bila da je kojim slučajem nastala uoči, ili čak nakon 1968.

Čitava serija detalja, koji upotpunjuju sliku o ekstremno heterogenoj celini, čini da celokupan projekat povremeno doživljavamo kao unekoliko šizoidan. Postoje zbilja neočekivani spojevi i pre-

<17>U reviji ima puno "egzotičnih" momenata: vidi, recimo, "Eskimske skulpture" (2/15), "Kolekciju revije 'Danas'" (3/32), "Kinesku glinu" (9/28), "Peruanski tekstil" (10/28), ili pak sažet, ali atraktivan izbor crnačkih poslovice, koji je, pod naslovom "Tropi duha" (45/11), sačinio Tomislav Karaulac (npr. "Majka jednoga je ljubavnica drugoga").

DANAS se zaista bavio i "starostavnim" knjigama (2/26, 27), a naročit interes gajio je za antiku (više Hristićevih i tekstova Miloša N. Đurića). </17>

lazi između onih segmenata časopisa koje smo nazvali "obaveznim delom programa" i onih priloga o kojima, na drugoj strani, stičemo određeni "umjetnički dojam". Nimalo retki nisu ni iznenađujući odnosi između "slike" (fotografije, crteža i sl.) i "tona" (tj. teksta). Otuda čitalac skoro nikad nema osećaj da u *DANAS*-u čita klasično političko-propagandno štivo, koliko da pred sobom ima publikaciju sa nekom vrstom ideološkog "šuma", proisteklog iz metoda mimikrije kao osnovne (i pri tom providne) uređivačke strategije. Kada je, recimo, urednička ruka, u broju 34, odmah nakon teksta "Marx i automacija" Rudija Supeka (str. 7), našla mesto i za "Shvatanje istine Karla Popera" Staniše Novakovića (str. 8), to je onda bilo dobro (i svedočilo je o jednom zdravom, premda real-politički zasnovanom pogledu na stvari); kada, međutim, na istoj stranici štampate Janeza Stanovnika, Branimira Ćosića i proglas starog *Danasa* (1/28) - vi dokazujete da se, realno, nalazite u problemu. Generalno gledano, taj nemogući *crossover* pozitivnog opštekulturnjačkog usmerenja revije sa mestimice odurnim političkim govorom (doduše opet reprezentativnim), nosio je neminovno u sebi ne samo zrno (grumen) rizika, nego i klicu sopstvene propasti. Pred sam kraj će se kakofonija, štaviše, pojačati do (iz vizure današnjeg čitaoca) neslučenih razmera: u poslednjem broju naći će se temat posvećen "dekonstrukciji" Mona Lize, ali i prikaz rasprava o "prednacrtu" Ustava; izbor iz Zmaja, ali i tekst o samoupravljanju (i problemu birokratije); estetičke varijacije Dragutina Gostušskog, ali i izveštaj sa sednice CK SKS... Van svake sumnje je to da su u *DANAS*-u objavljeni neki od najinteresantnijih, ali i neki od najtipičnijih tekstova sa početka šezdesetih.

Već negde sa petim brojem pažljivijem oku vidni postaju problemi sa kojima će se Revija i kasnije, uprkos varljivim periodima zatišja, stalno susretati. Naime, prethodni broj kao da je, mnogo više nego istinske moćnike, razgnevio same "kulture radnike", odnosno "esnafsku" publiku. Tako na "Laž o revoluciji" Živojina Pavlovića (4/17) reaguje Vjeko Afrić (5/2); na Branu Petrovića, zbog kratke proze "Lelucija, Levucija, Revolucija" (4/13) atakuje Ana Šomlo (5/3), kojoj će kasnije ovim povodom uzvratiti Rade Konstantinović ("Odakle dolaze sveci", 7/4); najzad, Miodraga Pavlovića, zbog njegovog teksta o Rakiću (4/26), kritikuje Zoran Gavrilović (5/2, 26). Pomenuti broj 4 (5. jul 1961) - na čijoj se naslovnoj strani nalazi relativno konvencionalna fotografija "narodnih partizana" i u kome se čak, valjda proslave ustanka radi, oglašava nekoliko narodnih heroja - bio je u svakom pogledu jedan od najprovokativnijih i najkontroverznijih: u njemu se, u ogromnoj većini priloga, manifestuje šokantno intenzivna opsednutost <18>kr-

<18>Raša Popov u tekstu pod naslovom "Revolucija - osnov istorijskog optimizma" (4/10) citira "Ja sam gazio u krvi do kolena...", sa jednom pesmom Dušana Matića pred sobom na "revolucionarnu" temu piše i Jovan Hristić (4/4), a čak i Dragoš Kalajić, na tom mestu, u prvom od svoja dva teksta pisana za *DANAS*, progovara o tiraniji: tema je bila slikarstvo, pa u pitanju nije bila tiranija komunistička, nego - "Tiranija formata" (4/21).

Sve je to ipak ništavno spram fotografije-ilustracije za "Obračun sa istorijom" - Milana Vlajčića prikaz *Deoba* (4/28). Na njoj jedan kos(m)ati i bradati učesnik Drugog svetskog rata sa ovih prostora - kome, čini se, ništa na svetu nije više strano od poznatih reči "sistematski uništenog" Šijanovog Babuške: "Ova brada nije brada klanja, nego brada razočaranja" - kleči na grudima žrtve s bodežom u ruci. Pod slikom natpis: "Mitologija naoštrenih bodeža i bratoubilački satanzam. Na originalu ove fotografije nož je obojen crvenom bojom."; a sve-

vlju. </18> Mladi "danasovci" kao da čine sve kako bi nam stavili do znanja da je revolucija mnogo više stvar krvi, a mnogo manje znoja ili suza, pa u jednom od naslova zatičemo i parafrazu poznatog Krležinog stiha iz *Petrice* ("Karv, ta slana kmetska čarna karv", 4/14-15, 31). Premda mnogo više od pukog bratstva "bližnjih u Marksu", *DANAS* u odnosu na revoluciju ipak nije uzimao (nije smeo? pre bi se reklo da nije mogao zauzeti!) dovoljno veliku <19> distancu. </19> Neurotičnost o kojoj je ovde reč ("zvanična verzija" istorije + ničim sputani humor; poetika revolucinarnog nasilja + načela "civilizacije dijaloga") očigledno je dolazila *iznutra*. (Jedan od članova redakcije, rođen 1932, u ime čitave svoje generacije će u nekoj docnijoj prilici izneti opasku da pripadnici tog naraštaja iz revolucije nisu "izvukli nijedan kompleks", ali da su bili i ostali "krvno vezani" za nju.) *DANAS* je, čini se, za same urednike i saradnike uistinu predstavljao mesto profesionalne i prijateljske solidarnosti (v. "napomenu redakcije" koja prati Afrićev napad na Pavlovića), ostavši, bez obzira na jake pritiske spolja, imun na (tada još uvek omiljeni i rasprostanjeni, a u svojoj suštini prilično podao) modus "drugarske kritike" i "samokritike". Kada je, na primer, u broju 31, a pod naslovom "Flaš Gordon sa Sutjeske", izašao negativan prikaz stripa "Nesalomljivi" (objavljenog u "fuzionisanom boračkom listu" 4. jul), i kada je tim povodom ubrzo stiglo i pismo (u ime lista u kome se strip pojavio potpisuje ga Dragi Milenković) sa zahtevom da se *DANAS* distancira od potpisnika prikaza ("B. B."), usledio je prilično hladan odgovor redakcije. Ne samo da je "distanciranje" izostalo, već je druga strana, štaviše, opomenuta zbog pogrešne interpretacije:

Kako pozitivna osećanja prema NOB nisu ničiji monopol i kako ono što je javno objavljeno može javno i da se komentariše, nije - po našem mišljenju - neumesno postaviti pitanje da li crtački manir stripa "Nesalomljivi" degradira temu (Sutjeska), ili je pak afirmiše na način adekvatan njenoj patetici i moralnom značaju. Zamenom teza, redakcija lista "4. jul" međutim nastoji da dokaže kako se pomenuta kritička beleška zauzima za stripove o Cisku Kidu, Mis Algebri i Bimu i Bumu, i kako se ovi stripovi pretpostavljaju moralnoj i vaspitnoj snazi junaka i događaja iz NOB. Ovakva konstatacija ne pogađa samo autora beleške nego i celu redakciju. Pravi povod kritičke primedbe se na taj način potiskuje u pozadinu a odbrana stripa izjednačuje se sa odbranom NOB! (32/3)

U *DANAS*-u je, s druge strane, ipak postojao i dragoceni običaj unutar-redakcijskih javnih diskusija ("prijateljskih" polemika), koje se nisu odnosile isključivo na pitanja estetička (kritičarske top-liste, razgovori inspirisani festivalima, okrugli sto o Plešinom *Hamletu*, itd.), ali koje se nisu ni završavale sukobima i razilaženjem. Kada se - uzmimo taj primer - u jednoj prilici Jovan Hristić bude uključio u raspravu o angažovanoj umetnosti, njegov tekst (26/5, 9) biće štampan tako što će mu se, kao neposredno prethodeći (svojevrzni "odgovor unapred") pojaviti članak glavnog urednika ("Neangažovana angažova-

ga par santimetara ulevo - tu je i fotografijica samog pisca *Deoba*. </18>

<19>U tom smislu treba samo na umu imati (ne u negativnom kontekstu!) dobro poznate intelektualne biografije Makavejeva, Pavlovića, pa i nekih drugih. Čitav *DANAS*, u stvari, kao da osciluje između makavejevskog i pavlovićevskog odnosa prema revoluciji, pri čemu se ta kombinacija povremeno (i ponekad uspešno) pokušava zabašuriti tadašnjim jezikom nomenklature. O tom pak jeziku dovoljno govori lista njegovih najučestalijih sastojaka; prema jednom statističkom istraživanju, bile su to, pre svih, reči *narod* i *narodni*, a potom - *moći*, *zemlja*, *rad*, *vlada*, *Jugoslavija*, *preduzeće*, *odlučiti*, *trebati*... (up. Bora Čosić, *Sodoma i Gomora*, Matica srpska, Novi Sad, 1963, str. 82)</19>

nost", <20>26/4). </20> Sam Majstorović bio je, nesporno, kao osoba autentično odana partijskom monolitu - a uz to i veoma sklon temama kao što je "demokratizam u umetnosti" (24/1) - i *de facto* (a ne samo *de iure*) najzaslužniji za to što će se u reviji, kao i drugde tada, višesmerna debata o umetničkom angažmanu odvijati praktično bez predaha, doprinoseći tako našem utisku o nekakvom (prema duhovitoj reči Hristićevoj:) *langažizampurlangažističkom* usmerenju *DANAS*-ovom. Zapravo, malo koja polemika u *DANAS*-u - kao što je to slučaj sa onom koja se vodila o Njegoševom mauzoleju (8/8-9; 13/3; 15/7), ili nekima od "Malih polemičkih rukoveti" Zorana Gluščevića - uopšte ima konkretan predmet: ili se rasprave vode u sferi čistih apstrakcija (i skoro uvek u vezi sa pitanjem angažmana), ili na najličnijem planu.

O umnom i bezumnom

Ali nisu sve diskusije u *DANAS*-u i oko njega bile u potpunosti "bezazlene". U tom smislu, polemika između Marka Ristića i Radomira Konstantinovića, koja će imati drugačiji tok od onih što su ih između sebe vodili članovi redakcije, nije ni bila polemika u striktnom smislu reči: bio je to najpre tinjajući *polemos*, a potom - onda kada se iz oblasti spekulativnosti iznebuha prešlo na krajnje lični teren - i pravi mali rat, koji će se završiti Ristićevim povlačenjem sa bojišta.

Prvi nagoveštaj jednog od najčudnijih - ali sa stanovišta čitala-

ca, pa i samog uredništva, možda ne i najnepoželjnijeg - događaja u istoriji <21>*DANAS*-a, </21> pronalazimo u šestom nastavku "Dnevnika Marka Ristića" (11/5), gde komentarisano biva Konstantinovićevo pozivanje, iz prethodnog broja, na reči koje, u drami Jeana <22>Anouilha, </22> Kreont upućuje Antigoni ("Neko treba da nosi dubre", 10/4). "Svi treba da nosimo dubre", kaže otprilike Ristić, malčice opominjućim tonom. Pošto se u istom broju pojavljuje i Konstantinovićevo tekst "Šta tu filozofiraš" (11/4), Ristić će osetiti potrebu da i u sledećem nastavku pomene "mladog" autora, hvaleći njegov tekst o Lazi Lazareviću iz *Enciklopedije Jugoslavije*, a najavljujući da će se samim njegovim idejama (analogija između Antigone i Dade /*sic!*/, status angažovanog pisca itd.) tek pozabaviti (12/5). Avaj, još na prethodnoj stranici istog *DANAS*-a (što bi on rekao, "prekoputa") dočekalo ga je Konstantinovićevo "Pismo Marku Ristiću", i to pod naslovom "O umnom i bezumnom" (12/4)!

Veoma uvređen - i to, čini se, ne jedino iznesenim stavovima nego i već time što je druga strana otpočela dijalog u trenucima dok se on sam za njega još uvek priprema - Ristić se u narednom broju oglašava pismom kojim, smatrajući za nastalu situaciju odgovornom čitavu redakciju - objavljuje kraj svoje saradnje u *DANAS*-u (13/5); na pismo u istoj prilici (na sebi svojstven, kulturni i isuviše uopšten način) odgovara Majstorović, moleći ga da saradnju ne prekida, dok Konstanti-

<20>Ne tako davno, jedan od učesnika nazvao je način na koji je *DANAS* funkcionisao - demokratskim: "Stvorila se bila vrlo demokratska atmosfera. Stevan Majstorović, jedan u biti ortodokсно marksistički nastrojeni novinar, ali istovremeno i čovek sa velikim razumevanjem za drugačije, on je na jednoj strani, a mi: Rade Konstantinović, Makavejev, Branko Vučićević, ja... mi smo na drugoj. Majstorovića zbog nas ribaju u Gradskom komitetu posle čega dolazi k nama, u komšiluk, pa ga onda mi 'pljujemo' zato što je bio kod njih. Bilo je to, ipak, demokratsko jezgro." (Snežana Ristić i Radonja Leposavić, Bora Ćosić /interview/, *Arkzin*, 7, 1998, str. 26) </20>

<21>Doduše, nekoliko meseci kasnije, na Tribini studentskog centra, jedno od pitanja koje su mladi Zagrepčani postavili glasilo je: "Majstoroviću! Da li se slažete sa mišljenjem koje kruži u nekim beogradskim krugovima da je *DANAS* otkazivanjem saradnje M. Ristića postao *JUČE?*". </21>

<22>Anouilh stvarno nije imao sreće sa Beogradom: izvođenje i skidanje sa repertoara njegovog *Bala lopova*, već je - godine 1952 - poslužilo kao varnica za sukob između *Književnih novina* i *Svedočanstava*.

A onoga kome nije jasno zbog čega u ovom tekstu ne dolazi do fonetske transkripcije stranih imena, molimo da pročita poslednji nastavak Ristićevog "Dnevnika za *DANAS*"! </22>

nović u tom broju već piše o nečem drugom ("O smislu za igru", 13/4). Uz kuriozitet da su na stranici na kojoj se afera okončala štampani i "Šlemovi" Ljubomira Simovića, te okolnost da će svojevrsna "beležnička" uloga u *DANAS*-u ubrzo potom biti dodeljena Alberu Camusu (i bezopasan, i neugrožen: jer preveden, a i mrtav) - to bi, u stvari, bilo <23>sve. </23>

Ekspliciranjem onoga što iz Konstantinovičevih napisa - ne toliko stidljivo, koliko ne uvek dovoljno jasno - provejava, kockice stupaju u sledeći poredak: Konstantinović hoće da kaže da je Ristićev "slučaj" nadasve "potpuna i sumorna" ilustracija jedne specifične opasnosti - "da Kreont pobeđi u duhu pesnikovom i da ga uništi za stvarno učešće u svetu poezije"; a Marko Ristić, iako već uveliko u svojoj dijalektičko-realističkoj etapi, to ipak ne želi da prihvati (mada je sve započelo time što se on sâm, na izvestan način, u uopštenom Konstantinovičevom govoru prvi prepoznao, Ristić, zbog toga što ga je "neprincipijelno" isprepadao član redakcijskog saveta, hini nekakvu "principijelnu" povređe-

nost). Ipak, čak i sa velike vremenske razdaljine ova "polemika" isijava i svoje drugo, tamno i "bezumno" značenje, koje prevazilazi sve što je ostalo zapisano; reč je o onom značenju (i zračanju) kakvog različitim povodima ponekad pokazujemo da smo svesni onda kada, na primer, neke manje ili više ekscitirane epizode iz naše književne istorije, baš usled zagonetno jakog intenziteta kojim su se odvijale, intencionalno ostavljamo delimično <24>nerasvetljenima. </24>

Uprkos ovoj (ne)zgodi, revija će ostati nadrealističkoj grupaciji (koja odavno više nije ni nadrealistička, a ni grupacija) na različite načine bliska i za nju zainteresovana. Matić ovde najpre objavljuje odlomke iz *Laže i paralaže noći* (1/9), a onda, u kasnijim prilikama, i poeziju i prozu; na jednoj stranici predstavljen biva Živanović-Noe (26/13); pozdravljen je i izlazak *Javne ptice* Milana Dedinca (30/13). Ipak, i *DANAS* nam, bez obzira na mesto koje je nadrealistička poetika zauzela u koordinatnim sistemima njegovih autora ponaosob, može poslužiti kao potvrda

<23>"Ono što nedostaje svoj toj gospodi, to je dijalektika" - rezimirao (engelsovski) Ristić, koju godinu kasnije, prilično impozantnu nisku svojih okršaja sa "mladima": pored RK-a, na njegovoj meti su se u to vreme nalazili još i Zoran Mišić (povodom "kosovskog opredeljenja"), Miodrag Pavlović (zbog *Antologije*), Sveta Lukić (jer ga je nazvao "sudijom za prekršaje")...

Sam *DANAS* se, više ispotiha, u dva kasnija navrata "osvetio" Ristiću: najpre jednim Hristićevim tekstićem, u kome se taj "matičevac" priključuje Petru Džadžiću u nastojanju da se od Ristićeve, možda već agresivne, zaštiti Milosav Mirković (25/2); a zatim i (greškom) nepotpisanim negativnim prikazom *Istorije i poezije*, koji je (kako i registar potvrđuje) bio delo Zorana Petrovića (47/18). </23>

<24>Mada nam namera da u ovom sporu na bilo koji način arbitriramo upravo zbog toga ne sme biti ni na kraj pameti, možda ipak treba sebi dopustiti jednu opasku. Priča o odnosu pisca i politike bi se, samo naizgled paradoksalno, umesto sukobom Antigona vs. Kreont, možda mogla bolje iskazati starim, dobrim - mitom o Edipu. To je pre tridesetak godina *en passant* već i učinio Veselko Tenžera, koji samog pisca, u jednoj od svojih prepoznatljivih savremenih tipskih inkarnacija, prikazuje kao raspetog između književne lojalnosti i neknjiževnih ekscesa, nazivajući ga "Edipom kojega tamni usud tjera u krevet Jokasti i koji odbija gledati svijet poslije incesta". (Veselko Tenžera, *Makar se i posvadali*, SNL, Zagreb, 1988, str. 138) Jokasta je tu, naravno - politika; a Edip je, u našem primeru - Ristić, koji takođe od jednog trenutka (1944?) "odbija gledati svijet". </24>

teze prema kojoj je uticaj srpskih ("pripitomljenih") nadrealista, još negde na prelasku u šezdesete, počeo bespovratno da jenjava. A od ostalih "starih" (i pomalo zaboravljenih), sa dva teksta posvećena klasicima (pesma "Tužbalica povodom stogodišnjice Žil Laforgovog rođenja", 12/4; esej "Gete ili trijumf Ifigenije", 13/18, 20), u reviji je zastupljen još i Todor Manojlović.

Samu književnu rubriku, razumljivo, nosi već jedna sasvim nova generacija, koju čine pisci poput Mirka Kovača, Filipa Davida, Miće Danojlića i - Danila Kiša (u *DANAS*-u će on, pre svog prvog romana, publikovati jedan tekst o prevođenju i dva prozna priloga). Objavljuje u reviji i Aleksandar Tišma, ali i, recimo, satiričar Milovan Ilić (32/12). Od pesnika, pojavljuju se u *DANAS*-u mahom autori koji i inače dominiraju u periodici toga vremena, s tim da nam to što su na stranici gde se nalazi ranije pomenuti tekst "Šta tu filozofiraš?" štampani i izvesni Bečkovićeви soneti, danas (poput čitavog niza sličnih "kombinacija") deluje gotovo bizarno.

S druge strane, u reviji će takođe biti objavljen i jedan broj ne samo zanimljivih, nego i doista bitnih prevoda: od "Kažnje-ničke kolonije" (u četiri nastavka), preko (opet serijski prenošenih) odlomaka iz *Doktora Živaša* i *Smeha u tami*, potom Borgesa (18/14), Grassa (28/8, 16-17) i Butora (28/22), pa sve do pesnika tzv. *beat*-generacije (36/14). Među neknjiževnim prevodi-ma naročit značaj imali su tekstovi "progresivnog američkog psihologa, sociologa i psihoanalitičara" Ericha Fromma iz prva tri broja, kao i jerusalimski dnevnik Herberta Greena sa suđenja Eichmannu (3/22). Tu je i nimalo zanemarljiv broj interviewa sa stranim autorima (doduše - uglavnom beogradskim gostima), koje je sve načinio prevodilac Aleksandar V. Stefanović: u pitanju su bili Francis Ponge (1/8), Angus Wilson (24/6-7), Leslie Fiedler (25/6-7) i Jean Roudaut (29/11), pa onda i Bertrand Russel (39/5) i Lawrence Durrell (41/6). Obeležene su u *DANAS*-u i neke važnije smrti (Jung, Hemingway, Céline, Merleau-Ponty, M. Monroe).

Neposredno pred svoj nestanak, *DANAS* pomalo neočekivano - uz jedno izneveravanje datog obećanja i odlaganje odluke - dodeljuje i vlastitu književnu nagradu. Obrazloženje žirija počinje rečima:

Namera je redakcije da godišnja književna nagrada lista *DANAS* pripadne onim tekstovima koji u našoj književnosti znače jedan novi zvuk, jedan novi senzibilitet, jednu novu poetiku i predstavljaju jednu novu vrednost koju je potrebno istaći.

Nagrada ne podrazumeva materijalna davanja, ima samo moralni značaj i dodeljuje se nenagrađenima. (44/1)

Saznajemo, zatim, da su se u najužoj konkurenciji za 1962. našli ciklus pesama "Inferno" Gregora Strniše, roman *Gubilište* Mirka Kovača, zbirka pesama *Veliki crveni mesec* Daneta Zajca i pesma "Obnoćica" Borislava Radovića (objavljena u reviji, 28/15), koja je nagradu i dobila. Čini se, nažalost, da ni taj događaj (kome je prethodila debata o nagrađivanju u umetnosti, 40/1, 4-5) - kao ni dve obimne ankete koje su povodom književnosti sprovedene ("Pet pitanja o istoriji književnosti", 1/24 i 2/22; "Kakav biste /domaći/ roman želeli da vidite u ovoj godini?", 19/20) - nisu pomogli *DANAS*-u da ostvari svoj cilj i konačno udahne živo(s)t vlastitoj književnoj rubrici. Problem se verovatno sastojao u tome što su rane šezdesete za srpsku književnost bile prilično oskudne, ali i - možda još više - u tome što Revija nije uspela da odneguje autentično svoju i uticajnu književnu kritiku. Jednostavno, književno-kritički tekstovi u *DANAS*-u gotovo da su neprimetni; njima nedostaje ne samo provokativnost nego čak i prepoznatljivost. Simptomatično je već to da se među pismima uredništvu malo koje odnosi na književne teme: dokaz više da je, kada je o književnosti i govoru o književnosti reč, Reviji nedostajalo ne toliko ozbiljnosti koliko energije i <25>smelosti.</25> Opet, sa većinom tekstova o književnosti koji ne potpadaju pod ono što obično naziva-

<25>Sa čuđenjem čovek čita (u nekom drugom smislu čak dirljivu) opasku Svete Lukića, kojom započinje pasus posvećen *DANAS*-u u knjizi *Savremena jugoslovenska literatura 1945-1965* (Prosveta, Beograd, 1968, str. 93): "Jednom će se neko više pozabaviti kratkom

mo tekućom kritikom, stvari - na sreću - ipak u izvesnom smislu stoje znatno bolje.

Situacija je zanimljivija u ostalim sferama umetničke kritike. Dejan Đurković (teatar), Dragutin Gostuški <26>(muzika), </26> pa i Zoran Pavlović (likovne umetnosti) - svako u svom do-menu, i svaki na svoj način - ispisuju tekstove koji nisu sastavni deo samo pukog administrativnog identiteta revije: ovde smo već kročili u zonu osećajnog identiteta *DANAS*-ovog, u predvorje nečega što bismo, uprkos svim ogradama, ipak nazvali "danasovskim" senzibilitetom.

Posebno živo bilo je u oblasti pozorišne kritike, i to prevažno zahvaljujući pristrasnosti (u svakom, pa i u najpoželjnijem smislu reči) sa kojom ju je Đurković praktikovao. Zaslužan, svakako, i za pluralitet formi u kojima se žanr kritike u *DANAS*-u ovaploćuje (npr. "igra iskrenosti" povodom Sterijinog pozorja, 2/10, 30), u to vreme aktivan i kao reditelj (njegova postavka Genetovih *Sluškinja* na Maloj sceni JDP doživela je,

izgleda, prilično rđav prijem, koji je samo potpomognut bio čaršijskim zlopamćenjem kritičarskih "grehova"), Đurković je istinski "danasovac" već i po tome što je njegova praksa pisanja neobično raznovrsna i obuhvata, osim (britke) kritike (pozorišne, ali i filmske, pa i književne - npr. "Mitim te mitom, kumim te bogom", 22/20), i esejistiku, satiru, samu dramu i, najzad, poseban tip programskih <27>tekstova.</27> Takođe, uz relativno pouzdane doprinose Jovana Ćirilova, Predraga Bajčetića i Slobodana Selenića - kao i jedan tekst dr Huga Klajna u eksperimentalnom pozorištu (9/7-9) - naročitu vrednost u *DANAS*-u imaju brojni i opsežni prilozi Darka Suvina iz oblasti istorije i teorije drame.

Nišani!

Ako, međutim, postoji neka među "standardnim" kulturnim disciplinama u kojoj je *DANAS* bio i ostao bez premca, onda je to, nesumnjivo, filmska kritika (tretirana prilično "nestan-

ali burnom i poučnom istorijom književnog lista 'Danas.' Tačno je da je *DANAS* zaslužio da se njime, mnogo vremena nakon što je pogrebni zavod obavio svoje, jednom pozabavi i filologija; to je Lukić zbilja lepo anticipirao, ali - pobogu! - zar je *DANAS* "književni" časopis?</25>

<26>O Gostuškom, ipak, neki drugi put. Zasebno bi trebalo govoriti o njegovim književno-estetičkim mistifikacijama kakva je "esej estetičke hiromantije" - "Đavo nema radno vreme" (39/6-7); taj tekst treba svrstati među one o kojima će ovde biti reči u odeljku "Na trinaestoj strani".

Iznenaduje odsustvo "muzike za mlade" i, uopšte "ne-klasične" muzike iz *DANAS*-a (svega dva teksta o jazzu, 3/24 i 19/28; jedan o zabavnoj muzici, 20/22). Jer, na primer: prema Karanovićevoj i Grlićevoj rekonstrukciji, Beograđanin Bane Bumber već 1962. ne samo da beži "u svet", nego zajedno sa svojim društvom uveliko "troši *twist*".</26>

<27> "Pozorište je u suštini funkcionalno!", Đurkovićev manifest, ima sedamnaest tačaka:

1. *Stvarati, ne zadovoljiti se samo odražavanjem postojećeg sveta;*
2. *Biti medium korespondencije čoveka i čoveka, čoveka i društva - učestvovati u saznavanju sveta;*
3. *Ontološki i gnoseološki aspekt stvaralaštva - u pozorištu su ravnopravni;*
4. *Umetničko stvaralaštvo je deo ljudske prakse;*
5. *Umetnost koja poznaje samo datost je idealistička;*
6. *Ideološka (umetnička) svest u stanju je da pretekne i predvidi istorijsko kretanje;*
7. *Prevazići dati svet;*
8. *Stvarati konkretno;*
9. *Društvo ne proizvodi samo umetnost za sebe, nego i umetnost proizvodi društvo za sebe;*
10. *Sloboda umetnosti podrazumeva dobru volju društva da se samoprevazilazi;*
11. *Nikog i ništa ne poštedeti istine - kod svakog produbiti osećanje odgovornosti za ovaj svet;*
12. *Sudbina i povlastica pozorišta: postojati danas, u danas i za danas;*
13. *Prevaziđen je tradicionalan "karakter" kao izvor dramske radnje;*
14. *Popeti na scenu čoveka u rascepu između slobode delanja i nužnosti delanja;*
15. *Proterati Čoveka Kao Takvog, to nedonošče metafizičke antropologije;*
16. *Nije vreme za tragediju;*
17. *Napisati ponovo sve stare drame: na sceni.* (36/6-7)</27>

dardno"). Čini nam se da uzrok za to treba tražiti u neverovatno dobro postavljenoj uredničkoj osovini: na njenom je "buñuelovskom" polu stajao Živojin Pavlović, dok je na suprotnom - "godardovskom" - bio Branko Vučićević. Kada se takvoj postavci pridruže još i (temperamentom eženštejnovac) Makavejev, kao i (tih godina izrazito filmofilski nastrojeni) Bora Ćosić, i kada se uzme u obzir da su, na ovaj ili onaj način (makar kao učesnici neke od anketa), kroz Reviju prodefilovali praktično svi tadašnji mladi kritičari ("u formi"), dolazimo do zaključka da je u *DANAS*-u u pogonu bila bezmalo celokupna ondašnja srpska filmska pamet.

Ali (i tu nastaje obrt): redovne kritičke tekstove (prikaze filmova) u rubrici "Film danas" ispisićaće Vučićević, ćovek sa izuzetno velikim otporom spram - filmske kritike. Najćuveniji njegov "prikaz" zaslućuje ne samo da još jednom bude naveden u svom integralnom obliku; on je, naime, *izgledao* ovako:

Postoji pet-šest filmova za koje, umesto kritike, radije kaćemo: »To je najlepši film« — Žan-Lik GODAR.

FILM DANAS * »Do poslednjeg daha« je najlepši film koji sam ikada gledao — Branko VUĆIĆEVIĆ.

str. 18

str. 19

i bio štampan u okviru temata "Godarorama" (22/18-19), po sredini dveju susednih stranica, okrućen fotografijama iz samog filma i citatima iz Godarda (ovde preneti deo stranice 19 predstavljao je celokupan sadržaj filmske "kritike" za taj broj). Osim kao marljivi (ali lucidni) <28>prikazivać</28> - ćija se jedna od temeljnih teza tada ogledala u stavu da ide-

<28>Vučićevićeve kritike - među kojima je najveći broj preuzet upravo iz *DANAS*-a - kaćnije su preštampane u knjizi *Imitacija života* (Institut za film, Beograd, 1992): "Izostavio sam sve što se odnosi na jugoslovenske filmove; bili su loši, pa ni tekstovi, uglavnom protiv njih, nisu bili ništa bolji." (str. 56 ni)

Nije bilo tako: zanimljiv je, na primer, prikaz *Saće* kao "nesuđenog filma" u kojem je pozadina ("raskaljana avlija u kojoj s kamena na kamen skakuću razdrljene kamenjarke u svilenim ćarapama i ćipelama sa visokim štiklama, a u silnim okolnim sobićima i kokošnjcima ko zna koga i ćega sve nema") zanimljivija od radnje, i u kojem, kaće nam se, završni kadrovi sobom nose neprijatno iznenađenje - dećaci iz filma *Saća*, "ne sluteći šta ih je snašlo", kao da se (posredstvom rediteljskih intervencija) sele u film *Slavica* (38/12).</28>

alne američke filmove snimaju Francuzi (12/11) - Vučićević se u filmskoj rubrici pojavljuje i kao autor ekskluzivnog interviewa sa Truffautom (neposredno uoči početka prikazivanja filma *Jules et Jim*, 15/20), pa i kao urednik većine prevedenih priloga. Neki od tih prevoda dodatno potvrđuju tezu o *DANAS*-u kao časopisu "evropskom" u punom smislu reči. Izvesni članci nastali su čak "specijalno" za Reviju: Gideon Bachman (kritičar i predsednik Američke federacije kino-klubova) piše tekst pod naslovom "Slom novog američkog realizma" (13/22), dok Donald Ritchie (*The Japan Times*) analizira "jugoslovenski eksperiment" (tj. osmi po redu Pulski festival, 7/17). Prevođeni su, naravno, André Bazin (14/20, 19/24) i James Agee (10/20), ali i autori kao što su Alain Robbe-Grillet (12/20) i Ejzenštejn (3/12, 21/18), Rudolf Arnheim (17/22) i Fernand Leger (30/9), Claude Chabrol (18/19) i Jean Cocteau (40/12-13), Dziga Vertov (39/12) i Luis Buñuel (35/13); podjednaka i (što nije manje bitno) pravovremena pažnja posvećena je Hitchcocku (43/12-13) na jednoj, ali i manifestima mladih američkih reditelja (15/21) na drugoj strani.

Na lapidarnu i duhovitu ubojitost Vučićevićevog pisanja sasvim se lepo (kao crno na belo) nadovezuje "Pavlovićeva mast". Za razliku od Vučićevića, Pavlović je bio sklon jednoj varijanti programskog pisanja, a njegov verovatno najupečatljiviji tekst iz *DANAS*-a (i možda ključni tekst za razumevanje njegove "poetike surovosti", čije su otelotvorenje predstavljali i serijali /šokantnih/ fotografija prepunih "lešina raskomadanih i kuhanih") nosi indikativan naziv "Nišani!". Citirajmo zaključak:

Krišom, kao snajper, nek umetnik filma uperi objektiv životu u pupak; nek rafali celuloida izrešetaju telo sa svih strana: ponovo, na ekranu, vaskrsnuće u svojoj nefalsifikovanoj raskoši.

Oni, što će tek ugledati sveta, biće nam zbog toga <29>zahvalni.</29>

Čista je ironija to što je danas, zahvaljujući docnijoj stvaralačkoj (pogotovo spisateljskoj) hipeaktivnosti Pavlovićevoj, potrebna neka vrsta hrabrosti da bi se rekla jednostavna istina da tekstovi iz *DANAS*-a (uz tekstove iz knjige *Belina sutra*, u kojoj se Pavlović prvi put, baveći se prevashodno Makavejevom, osvrnuo na taj svoj životni period) ulaze u red onog najboljeg što je ovaj autor napisao. Ali slično, začudo, podjednako važi i za većinu drugih "filmskih" autora u Reviji, čije je pisanje ovde takođe, valjda i zbog uredničke energije, odnosno same atmosfere koja se oko *DANAS*-a stvarala, poprimalo određene vrline koje možda i nije uvek posedovalo (Žika Bogdanović, Slobodan Novaković). Inače, o Jeanu Vigou ili njegovoj *Nuli iz vladanja* za Reviju ne pišu samo Bora Ćosić (2/25) i Raša Popov (1/20), nego i Moma Kapor (25/18), koji ovde, zanimljivo, objavljuje samo tekstove koji su na različite načine u vezi sa filmom (20/19, 29/12).

Reakcija na "neobjektivnost" filmskih kritika bilo je mnogo; u pismu koje su potpisala "tri studenta iz sobe 736" filmska sekcija se, baš kao i pozorišna, optužuje za ekscentričnost, a o *DANAS*-ovim

<29>16/20. Posle ova dva kratka pasusa, iznad kojih stoji podnaslov "Akušerski pucanj", dođe još i citat iz Joycea (o korisnosti životinjske balege). Prethodno je, međutim, Pavlović "specijalno za ovu priliku", ispisao nekoliko stihova (!): *Fuj! Gadosti! / ...ali i slasti / sred užeglog loja / i preobilja genitalne masti. / Poštovanje čiru / i gnojavoj krasti!*... itd. i sl.</29>

kritičarima govori iz perspektive "pošasti egzibicionizma" (16/27). Protiv Pavlovića je u jednom trenutku podignuta čak i krivična tužba zbog toga što je pišući o filmu *Signali nad gradom* Žike Mitrovića, utvrdio kako se "gimnastika mangaša Gavrića /odnosi se na glumca Aleksandra Gavrića - P. B./ pokazala prihvatljivom za domaće maloletnike", te kako je "mangaš Gavrić postao ceremonijal-majstor jedne komične parade" (6/18, 14/20).

● domaćem filmu opsežno se u *DANAS*-u piše pretežno uoči i nakon nacionalnog festivala: tako sa ciljem "razmatranja situacije u jugoslovenskom filmu u svetlosti IX pulskog festivala" (1962) u redakciji biva organizovan i razgovor sa dvoci-frenim brojem učesnika (34/1, 4-6). Sam odnos uredničkog tandema prema domaćoj kinematografiji najbolje se, s druge strane, vidi iz uvoda jednog zajednički potpisanog teksta, nastalog kolažiranjem ranije objavljenog materijala ("Upotrebljivi ostaci"), gde se kaže da problem jugoslovenske kinematografije "leži u činjenici da je ona sama po sebi problem" (29/19).

No i pored ovakvog stava Vučićevićevog i Pavlovićevog, sa proticanjem vremena sve će jasnije postajati koliki je *DANAS*-ov posredan i neposredan uticaj, ne samo u oblasti filmske publicistike, nego i u kinematografiji samoj. Možda se nikada - ni ranije, ni kasnije, nezavisno od dosegnutog kvaliteta pisanja o filmu - kod nas nije u tolikom stepenu delovalo na liniji Godardove ideje o tome da već bavljenje kritikom samo po sebi jeste bavljenje umetnošću i da, čovek, postajući filmski reditelj, istovremeno može postati i kritičar u još izrazitijem vidu. Kada je o *DANAS*-u i njegovoj kritici reč, bilo je to - doslovno - pripremanje terena za kinematografiju bliske <30> budućnosti. </30> Jezgro filmske ekipe *DANAS*-a do tada se još uvek nije "odistinski" upustilo u avanturu pravljenja filmova (neki od njih će i kasnije zapadati u duge *paper movies*, ili čak *no movies*-faze): Makavejev je u to vreme i dalje "kratkometražni" reditelj, Pavlović je, upravo u svom "danasovskom" periodu, uradio priče "Žive vode" i "Obruč" u omnibusima *Kapi, vode, ratnici* i *Grad* (pri čemu je potonji sudskim putem <31> zabranjen), </31> dok će Vučićević u kinematografiji

<30>U jednom razgovoru sa Bogdanom Tirmanićem, Pavlović povlači paralelu između prve i druge polovine šezdesetih: "U stvari, ako se čovek danas osvrne na to vreme, sve što je grupa ljudi oko revije *DANAS* - i još nekih listova i časopisa - činila, bio je vapaj za istinom. Pošto je u filmu isto toliko važno *kako* se nešto kaže, kao i ono *šta* se kaže, smatrali smo da je potrebno da se prvenstveno borimo za ono 'kako se kaže' ne zanemarujući - naravno - ni ono o čemu se govori. Danas su stvari prilično izmenjene. Danas je čovek, koji staje pred kameru i počinje da radi svoj prvi film, svestan toga da prava kritika neće govoriti o tome da li je on uspeo lepo i normalno da ispriča sadržaj svog filma. On zna da mu film mora biti jasan i čitak, tj. da se 'azbukica' mora podrazumevati već samim činom snimanja i realizacije. Prema tome, danas, kada u našem filmu imamo pristojne, pa čak i zanimljive rezultate u svetlu svetskih filmskih strujanja, ono zbog čega smo se mi borili, i o čemu smo mi pisali kao o stvarnim rezultatima (na primer, o Hladniku ili o prvim filmovima Saše Petrovića) ne bi moglo da se ponovo dogodi." (Živojin Pavlović, *Davolji film: Osgledi i razgovori*, Prometej i Jugoslovenska kinoteka, Novi Sad i Beograd, 1996, str. 248; prvi put štampano u časopisu *Susret*, 1969) Jednostavno: *DANAS* je predstavljao neku vrstu kritičarskog preludija u zlatno doba jugoslovenskog filma (druga polovina šezdesetih). </30>

<31>"To mi je sestra", obraća se jedan epizodni ženski lik ("drugarica Milanka") Ivetu Vrani u Pavlovićevoj *Zasedi* (1969), odgovarajući na mladićev upitni pogled uperen u fotografiju sa zida. U pitanju je, zapazili smo to slučajno, jedna od dve fotografije kojima je ilustrovan tekst "Nišani!" (na drugoj je snimljen atentat na gradonačelnika New Yorka), preuzeta iz Muzeja u Čačku. Na fotografiji jedna devojka u rukama drži svoju tek ošišanu kosu, dok se iza nje nalaze tri uniformisana lica, od kojih jedno s ogromnim makazama u rukama. Ne posmatramo tu dakle samo akt šišanja po političkoj osnovi, nego smo kao gledaoci (budući da smo čitali *DANAS*) i svedoci jednog "intertekstualnog" - intermedijalnog! - rediteljskog postupka *par excellence*. </31>

(kao scenarista, pomoćnik reditelja i sl.) nastupiti tek nešto kasnije, 1967-68 (*Ljubavni slučaj, Rani radovi, Nevinost bez zaštite*). Ipak, samo koju godinu posle *DANAS*-a - gde je jedan deo energije, po prirodi stvari, još uvek morao biti trošen na dokazivanje da film *jest*e umetnost - upravo će njih trojica (mnogo izrazitije no bilo ko drugi!) predstavljati ključne autorske ličnosti naše kinematografije.

U *DANAS*-u objavljuje čak i jedan predstavnik naredne generacije filmskih "radnika": sa svojim književnim tekstovima (žanr: basna), pojavljuje se u reviji mlađahni Miloš Radivojević, budući filmski režiser (19/17; 44/4-5, 7; 46/3).

Na trinaestoj strani

Dvojica su filmskih urednika, uz Đurkovića, a delimično i Makavejeva, vidnog traga ostavili i u ostalim segmentima časopisa: u stvari, svi se oni, zajedno sa Borom Ćosićem, mogu smatrati "odgovornijima" od ostalih za čitav niz pretežno "multimedijalnih", kolažnih i najčešće humornih, ili makar duhovito prezentiranih - jednom rečju: *najprivlačnijih* - sadržaja Revije. Govoriti o tom aspektu *DANAS*-a znači stupiti u samo središte ranije pominjanog njegovog "osećajnog identiteta". A taj identitet se - ovde, izvan književne rubrike u striktnom smislu reči (u kojoj ga praktično i nema), ali i u totalnom neskladu sa ostalim segmentima publikacije - pokazuje kao umnogome **<32>** da-daistički. **</32>**

Već od petog broja - a nominalno, počev od sledećeg (2. avgust 1961) - uspostavljena biva rubrika pod nazivom "Trinae-

sta strana", koja će se, nakon smanjivanja obima lista (samo delimično na taj način izneveravajući svoje ime) redovno nalaziti na poslednjoj stranici (šesnaestoj). U najvećem broju prilika, ona je služila što atraktivnijem predstavljanju izvesnih (ne čak ni toliko nepoznatih, koliko "danasovskom" senzibilitetu bliskih, ili sa njim na bilo koji način povezanih) autora i samih dela. Među ovde publikovanim našli su se tako Edward Lear (5/13) i Eric Satie (42/16); svetski priznati klasici poput Williama Blakea (38/16) i Franza Kafke (8/13), ali i pisci kao što su (tada kod nas gotovo nepoznati) Ambrose Bierce (16/13) i (naravno: Henri) Cami (27/13). Nametnuće se tu, kao tema, ne samo remek-dela "visoke" umetnosti (film *Medučin* Renea Claira, 28/13), nego i, na primer, "slikovnice pčelara", tj. devetnaestovekovno slovenačko slikarstvo na košnicama (komentarše Makavejev, 41/16). Naći će se, dalje, na trinaestoj stranici, pre nego Lautreamont (12/13), i Ilija Vukićević (7/13), dok će Ervin Šinko na istom mestu "obraditi" osamnaestovekovnog fizičara i književnika Lichtenberga (25/13). Pojavljivanje Henria Michauxa (6/13) neće sprečiti da se objavi i strip *Popeye* (10/13), a neposredni sledbenik W. S. Gilberta (33/16) u ovoj rubrici biće - Duško **<33>**Radović**</33>**... Nasuprot pustinjским pejzažima političko-filozofskih rubrika (gde se tek s vremena na vreme pred čitaočevim očima ukaže pokoji kaktus, odnosno tekst nekog od budućih "praxisovaca"), na "Trinaestoj strani" *DANAS*-a suočeni smo sa prašumom umetnosti shvaćene na najširi mogući način.

U reviji do izražaja dolazi i sklonost paraknjiževnim oblicima

<32> Konstantinović je Boru Ćosića, godine 1998, na promociji u "Cinema Rexu", nazvao svojim "drugom dadaističkim i postdadaističkim", što se verovatno najviše imalo odnositi na njihov zajednički "danasovski" period; da je Vučićević i danas na svoj način veran Dadi, to je takode jasno; možda je Ristićeva hladnoća spram *DANAS*-a (koja se "rasplamsala" tačno u onom trenutku kada je Konstantinović Antigonu povezao s Dadom, a samog M.R.-a s Kreantom) proizašla iz njegovog otpora prema mladim ljudima koji su (barem u toj svojoj fazi) odbijali da se do kraja "ideologizuju", odnosno - ako se to tako može reći - "nad-realizuju"?

Pored Tristana Tzare (44/16), u *DANAS*-u je predstavljen i Robert Rauschenberg (18/13), a prevoden je i Philippe Soupault (25/22). **</32>**

<33> 34/16. Priređivači (Ćosić & Vučićević) su se, pored ostalog, opredelili i za poznate Radovićeve stihove: U ŠPAJZU IMA JEDAN SIRA / A PARCOV JEDE TOGA SIRA / BEZ OBZIRA... koji će, naravno, novu slavu steći nekoliko godina kasnije, posle svog pojavljivanja u Makavejevovom *Ljubavnom slučaju* (a ne, kao što bi čovek možda u prvi mah pomislio, u Pavlovićevom *Buđenju pa/r/cova*). **</33>**

govora i, uopšte - parametrickim formama. Recimo, ne samo da je svakome "iz aviona" jasno koliko *DANAS* "voli" pisma svojih čitalaca (po principu: što bizarnije, to lepše), već se u specijalnim prilogima kolažiraju različite autentične poslanice (22/12), baš kao i oglasi i novinski izveštaji (33/7). Osim toga, postojalo je - pre svega među ovde pominjanom petoricom autora, a ponajviše kod Bore Ćosića - i snažno razvijeno čulo za estetsku dimenziju svakodnevnog života: za "umetnost kuvarica" (44/8), ili "umetnost *carte postale*" (16/28). Ova vrsta delatnosti - svuda oko sebe tražiti onaj "efe" i onu "razrokost" koji su svojstveni "pravoj" umetnosti - u *DANAS*-u mahom bila realizovana u okviru rubrika kao što su "Ogledalo" i "Svedočanstva". (Naslov potonje ne čudi: *DANAS* je, kada je o srpskoj periodici reč, ipak možda najbližiji "drugim" *Svedočanstvima*, časopisu iz 1952, još kratkotrajnijem i još "šizoidnijem". Od te publikacije, uostalom, Revija kao saradnika nasleđuje Marka Ristića - treba li reći: jednog od pokretača predratnih i urednika poratnih *Svedočanstava* - ali ne *samo* njega.)

U tri navrata će se u *DANAS*-u pojaviti - duhovito dizajnirana, nevelika i nikada potpisana - rubrika "*Kitsch... as kitsch can*", čiji su akteri (tako što ih se citiralo u svrhe dočaravanja kitscha) uspeli da postanu spisateljka Nada Marinković (37/3), pisac knjige *Ljubavi slavnih ljudi* (38/3) i Vuk Vučo <34>(40/2). </34> Odlika publikacije biće i ispoljavanje i pobuđivanje zanimanja za detinju kreativnost: ne samo da na tu temu (oslanjajući se na sopstvenu pedagošku praksu) piše Elly Bašić (22/11, 28/6, 35/4) nego se u Reviji pojavljuju i kolaži dečjih tekstova (37/8), odlomci iz anketa sa osmogodišnjacima i jedanae-

stogodišnjacima (43/3), dečja poezija - ukratko, književnost dece i tzv. književnost za decu. Prenet biva i interview sa Jamesom Thurberom (2/14), dok u tematu pod naslovom "Moral igračke", podstaknuti istoimenim Baudelaireovim tekstom, vlastite tekstove stvaraju Konstantinović, Popov i Ćosić, "potpomognuti" stihovima Vaska Pope, nekakvom novinskom veću, fotografijama igračaka, ali i jednim klasičnim primerom *entartete Kunta* (ispod fotosa, umesto podatka o tome da je on snimljen u jevrejskom getu u Minsku, stoji natpis: "izopачeni čovek se igra živim igračkama", 5/14-15). Kasnije će na marginama jednog drugog Baudelaireovog teksta - "Pohvale šminkanju" - Bora Ćosić ispisati i svoj "Mali kozmetički ep" (23/12). Rane šezdesete i Revija *DANAS* jesu, napokon, vreme i mesto nastanka jednog uzbudljivog esejističkog rukopisa, jednog pisma koje je upravo tada postalo - da bi ostalo do danas - važna konstanta naše kulturne produkcije. Čovek, naime, i ne mora potanko biti upućen u tajne opusa Bore Ćosića da bi već prostim uvidom shvatio kako su upravo nizom njegovih tekstova štampanih u *DANAS*-u krenule da nezaustavljivo izrastaju brojne "grane" na "drvetu njegovih knjiga", počev od *Sodome i Gomore* (1963), preko *Sadržaja* (1968) i *Mixed medie* (1970) - pa potom drugih, sasvim novih verzija *Sodome i Gomore* (1984) i *Sadržaja / Kazala* (1989) - sve do *Dobre vladavine* <35>(1995). </35> Rečju, *DANAS* je, u kontekstu Ćosićeve stvaralačke evolucije, značio istovremeno iskorak ka "miksovanju" medija, kao i trenutak uspostavljanja kasnije naširoko razvijanog "etnološkog" pristupa domaćoj varijanti socijalizma. Uz sve to, praksu kolažiranja, u slučaju Bore

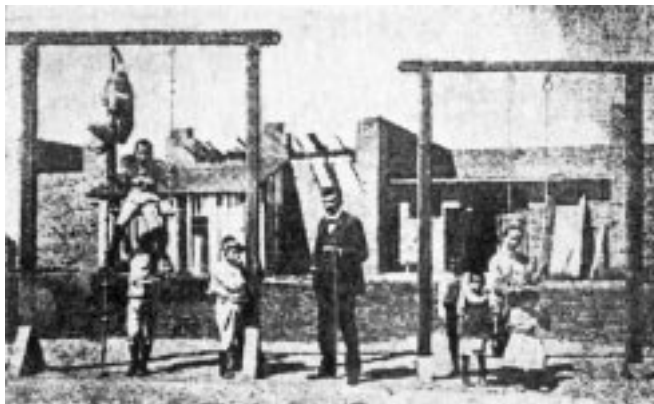
<34>Petnaestak godina kasnije (1978), u Parizu je pokrenut dvonedeljnik *Danas* - "*Journal bimensuel des Jugoslaves en France*", čiji je glavni urednik bio - Vuk Vučo. </34>

<35>Piščevo "Drvo mojih knjiga, kaligram" (v. Reč, br. 47-48, 1998, str. 11) u istu zonu locira još i spis koji autor naziva *M.R.*: reč je o drugom delu Ćosićeve knjige *Pogled maloumnog* (Svetlost, Sarajevo, 1991), pod naslovom "Marko Ristić, jedna porodična drama" (str. 71-167). Osim tog dela, za Ćosićev odnos prema Ristiću vidi "Index ličnosti" (str. 336-344), u: *Zagrebačka analiza*, Nolit, Beograd, 1991.

U *DANAS*-u se dešavalo da prilozi Ćosića i Ristića - što iz perspektive navedenih Ćosićevih tekstova postaje zanimljivo - budu štampani i jedan tik uz drugog. Već u broju 2, recimo, dvojica se autora (potpuno nezavisno) dotiču istog događaja - smrti Garya Coopera (2/4-5). Padaju u oči glumčeve fotografije kojima su Ćosićev i Ristićev tekst ilustrirani: dok Ćosićev Gary Cooper (u skladu sa naslovom autorovog teksta "Junak i ništavilo") čisti oružje, Ristićev je "preuzet" iz Hathawayevog *Petera Ibbetsona* (1935), najljubavnijeg od svih filmova. </35>

Ćosića - od *DANAS*-a pa nadalje - počinje da prati i praksa dopisivanja i preoblikovanja vlastitih tekstova. Na primer, poslednji u Reviji objavljeni tekst je "sekao i pisao" upravo Ćosić, naslovivši ga "'Umetnost' novina" (47/24), da bi (znatno kasnije) i taj, i mnogo koji drugi autorov prilog iz *DANAS*-a, završio u jednoj od njegovih knjiga: pri tom su, "prebacivanjem" u prostor ovičen čvrstim koricama, Ćosićevi tekstovi - ne tako retko - doživljavali i nepredvidljive transformacije, čuvajući svoj naslov, pa i ideju, no ponekad čak odstupajući i od same izvorne strukturalne niti.

Zainteresovan, kako sam navodi, za "svedočanstva, fotografske provokacije, kolaže, dokumenta, otiske, kopita vremena, <36>itd.", </36> Ćosić je u toj svojoj fazi - definitivno ostavljajući za sobom tri žanrovski "čista", romaneskna pokušaja - nada sve obuzet poređenjem različitih "isečaka" stvarnosti, bivajući intencionalno slep za razlike i programski vidovit kada su u pitanju sličnosti između njih. Recimo: sama svakodnevica (oličena u dečjem gimnastičkom vežbanju koje prikazuje predratna razglednica) i svet smrti ("uhvaćen" fotografijom obešenih partizana snimljenom u Boru 1941) razdvojeni su, po Ćosiću, jednom neobično tankom (mada sudbonosnom) linijom, jer:

Od istog mesa, od iste uzavrele gline, gradi čovek svoj besomučni, jezivi, divni, zanosni, ubilački koloplet, svoj prostor naseljen grkljanima i snom, zvečkama i gubilištima. Jedan isti potez, jedan isti zamah može biti sastavni deo igre i zločina, slični dekori mogu zadovoljiti katastrofalno različite situacije. Poražavajući je jedan unutrašnji zvuk, ne tema već medijum ovih dveju fotografija čije sprezanje čini mi se užasno dramatičnim. (4/23)

Tako su se junački stav (kome je bio posvećen već debitantski Ćosićev tekst iz *DANAS*-a) i gimnastička poza našli u autorovoj imaginaciji prvi put izjednačeni, da se ni docnije - unutar celokupnog Ćosićevog opusa - više nikada ne razdvoje; ali su već na ovom mestu, u isti mah, vidljive i ostale komponente onog načina mišljenja (kasnije nazvanog "baroknim") u čijem znaku su nastale mnogobrojne, pa i najnovije knjige ovog pisca.

<36>Ovaj niz potiče iz podnaslova dodatka "prve" *Sodome i Gomore* (str. 209-228): naziv edicije u kojoj je ta knjiga (ogledalo "danasovskog" perioda autorovog) štampana kod Matice bio je "Danas", dok će naslov poslednjeg teksta u njoj - onog u kojem će Ćosić, opisujući "našu mladu intelektualnu falangu", sledeći Makavejeva, prihvatiti Seku Tureovu definiciju intelektualca - glasniti "Mladi intelektualac danas" (str. 231-252). </36>

Podjednako je za posmatranje - za registrovanje konstanti i mena u opusu, za rekonstrukciju elemenata i etapa jedne individualne poetike - zanimljiv i Vučićević: njegovu nenametljivu belešnicu iz rubrike "Četrnaest dana", pod naslovom "1942, 1952, 1962" (37/2), već i zbog ispovedanja vlastitog doživljaja *Hajduk Stanka* (knjige "krvavo crvenog poveza", poklonjene, kako se kaže samo u *DANAS*-u, za Materice) danas čitamo kao prvi nagoveštaj jedne obuhvatnije subjektivne "istorije bolesti" samog "nesuđenog <37>montažera". </37>

Sir i crv

"Jedini način da jedan duhovni poduhvat stvarno ne umre" - pisao je Marko Ristić u godini *DANAS*-ovog gašenja (verovatno i ne pomišljajući na Reviju čiji je u jednom trenutku bio *сүүш-нук*) - "to je da umre i da se nadživi, a jedini način da se be nadživi to je da se prelije preko svojih rubova, da se upije u izvesne dalje, nove forme <38>stvaranja." </38> Kada su se, 1965, gotovo istovremeno, pojavili, na primer, Makavejevljevi *Čovek nije tica* (i prvi Pavlovićev celovečernji film), Ćosićeva antologija *Dečja poezija srpska* (i Konstantinovićeve *Ratni drugovi*), kao i Vučićevićev prevod Bierceovih *Neobičnih priča*, pa i onda kada se - samo koju godinu docnije - u vreme koje je obeležila kulminacija filmskog "crnog talasa", pojavio Ćosićev avangardni časopis *Rok*, čitalac *DANAS*-a imao je, kao i mnogo puta pre i posle toga, puno razloga da se zamisli u stilu ovog Ristićevog "*si le grain ne meurt*".

Premda "naoko slab od predugog <39>ćutanja", </39> *DANAS* je i danas jedan od retkih (i nedovoljno poznatih) dokaza za to da posete poluruiniranim gradskim čitaonicama, jednako kao i odlasci na buvlju pijacu, mogu uroditi čitalačkom avanturom, utoljavanjem "žeđi za vlastitom prošlošću" i početkom (individualnog, subjektivnog) odmotavanja jednog čudno

zapletenog (kulturno-istorijskog) klupka.

A kada to klupko počne da se odmotava, pokazuje se kako je, na oko hiljadu i stotinu stranica ove revije, ostao konzerviran onaj trenutak u kome se naša sredina (petnaestak godina posle prevrata, dakle još uvek "mlada") susrela sa svojevrsnim haosom "kulturnih zadataka". U procesu prevladavanja toga haosa, *DANAS* je najpre bio proskribovan, da bi potom (iz ogromne većine glava, a možda i srca) jednostavno iščezao. Foucault je, svakako, bio u pravu: zabrane i isključenja pojavljuju se kao jedno od osnovnih sredstava uz pomoć kojeg dolazi do istorijskog uspostavljanja izvesnog (u ovom slučaju, "kulturnog", tj. kolektivnog) identiteta. O zvaničnoj kulturi toga vremena i njenim kasnijim zvaničnim izdancima dovoljno govori to što su se ovog i ovakvog *DANAS*-a ljudi u većini slučajeva tako (nepodnošljivo) lako lišili. Sudbinu ove revije korisno je, otuda, imati na umu svaki put kada nam se - pod okriljem aktuelnog sveopšteg rasula - makar i za trenutak učini da žar, sa kojim je jedan od dvojice urednika njene filmske rubrike godinama odlučno zastupao tezu o Titovoj eri kao Periklovom dobu srpske kulture, nije bio sasvim besmislen. Jer, kada na svetu ni duhovni Eldorado ne postoji, kako bi tek komunistička (ili bilo koja druga) Atlantida mogla biti bilo šta drugo do puka fikcija?

U ideološkom pogledu napola pokoran, a u umetničkom po svojoj suštini uveliko "disidentski" (manjinski) - četrdesetak godina posle svega još uvek jednako upušten, potisnut da poput beline prebiva na marginama (sada već istorijskog) pamćenja - *DANAS* kao kulturni fenomen svakako nije bio ništa nalik bilo kakvom opasnom "parcovu" koji je svog "sira" jeo "bez obzira". Taj beogradski list, čije su stranice danas požutele i splepljene, bio je i ostao nešto mnogo zanimljivije: crv, jedan od najneobičnijih i najupornijih, u siru naše novije istorije.

<37>Up. Branko Vučićević, *Paper Movies*, Arkzin & B92, Zagreb i Beograd, 1998, str. 28-33. Tekst "Nesuđeni montažer ili srpsko pitanje" najpre je objavljen u časopisu *Reč* (br. 31, 1997, str. 13-15).

U *DANAS*-u je, na istoj stranici gde i Ćosićeve "Dve fotografije", štampan i Vučićevićev mikroroman "Četrdeset peta, četrdeset šesta". </37>

<38>*Svedok ili saučesnik*, str. 172. </38>

<39>Dante, *Pakao* I, 63. Ovaj stih u *DANAS*-u je jednom citirao Jovan Hristić, iskoristivši ga kao moto za svoja "Nesavremena razmišljanja" (18/15). U Kombolovom pr(ij)evodu to mesto (I, 62-63) zvuči ovako: *iskrsne neko ispred oči mojih / na oko slab od preduga šutanja*. </39>